

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.'366.587

DOI 10.31651/2076-5770-2018-2-35-45

ORCID 0000-0001-6042-4436

КАЛЬКО Микола Іванович,

доктор філологічних наук, професор кафедри
українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

e-mail: mkalko@ukr.net

КАТЕГОРІЯ ВИДУ: ПРОБЛЕМА ВИДОВОГО ІНВАНТА, СТАТУСУ Й ХАРАКТЕРУ ВИДОВОЇ ОПОЗИЦІЇ

Мета статті детермінована потребою обговорення трьох взаємопов'язаних найдискусійніших аспектологічних проблем: установленням видового семантичного інваріанта, категорійного статусу дієслівного виду, характеру видової опозиції, і водночас – унявнення нагальності настанови розглядати категорії аспектуальності та виду, не втискуючи їх лише у вузькі рамки т.з. «чисто видової» парності, не спрощуючи реального стану речей, не абстрагуючись у процесі аспектологічного аналізу дієслова від неоднорідного щодо аспектуальної специфіки лексико-семантичного спектра дієслівної лексеми.

Доведено, що дієслівний вид однозначно не належить ні до словозмінних, ні до класифікаційних категорій. Із позицій традиційного поділу він має лише репрезентації, співвідносні з відповідними їхніми виявами. Обслуговуючи не дієслівну лексему загалом, а кожний її лексико-семантичний варіант зосібна, вид є категорією особливого, змішаного, а точніше – конгломераційного типу, що передбачає поєднання словозмінних та класифікаційних виявів у межах однієї полісемічної лексеми.

Ключові слова: дієслово, вид, аспектуальність, аспектологія, перфектив, імперфектив, доконаний вид, недоконаний вид, категорійний статус, полікатегорійність.

Постановка проблеми. У граматичних студіях останнього півстоліття серед категорій, що здобули репутацію найскладніших для дослідження, чи не найвище рейтингове місце посідає аспектуальність. Її називають «легендарною», «фатальною», порівнюють зі «складним клубком питань», «густим лісом» проблем» [1, с. 3]. Однією з основних причин постійного дослідницького невдоволення через відсутність адекватного наукового опису категорії виду є, на нашу думку, суб'єктивне намагання втиснути його у жорсткі й стерильні «чистовидові» формально-граматичні рамки, абстрагуючись від усього його функційно-семантичного багаторівневого обширу. Як зауважує В. Плунгян, «конфлікт між «індивідуалізмом» лексики і «всеосяжністю» граматики – неодмінний наслідок обов'язкового характеру граматичних протиставлень, але, ймовірно, саме аспект (через його найбільшу семантичність) доводить цей конфлікт до найбільшої гостроти» [2, с. 30].

Категорія виду – це найбільш філософськи вагома категорія української граматики, оскільки вона віддзеркалює найкардинальніші аспекти облаштування світу і його відображення й інтерпретації в людській свідомості. Картина світу в українській мові представлена передовсім крізь призму видової системи. Це також категорія, найбільшою мірою пов'язана з життям і діяльністю людини, організацію і лад якої неможливо зрозуміти поза зв'язком із особливостями її вживання. І чим далі просувається дослідження виду, тим більше відкривається нових проблем, про які навіть не гадали ті, хто стояв біля джерел його вивчення. На думку І. Шатуновського, такий процес наукового

пошуку можна порівняти зі сходженням на гору, утворену нашими знаннями: чим більше ми знаємо, чим вище ми піднімаємося, тим далі розсувається горизонт невідомого, яке своєю чергою потребує нового пізнання [3, с. 7]

Проблемам слов'янського виду як граматичного ядра функційно-семантичної категорії аспектуальності присвячена велика кількість робіт, і це не дивно, адже категорія виду – це центральна, системоутворювальна категорія граматичного ладу слов'янських мов, надзвичайно складна, ієрархічно облаштована, з великою кількістю аспектуально вагомих категорій різного обсягу і рівня, з одного боку, занурена в граматику, з її суворим порядком і гармонією, а з іншого – у лексику, з її відносним хаосом. Попри це українська аспектологія як функційно-граматична парадигма є молодого цариною, що відкриває широкі перспективи дослідження універсальної категорії аспектуальності на ідіотетнічному ґрунті сучасної української мови.

Мета статті детермінована потребою обговорення трьох взаємопов'язаних найдискусійніших аспектологічних проблем: семантичний інваріант виду, його категорійний статус, характер видової опозиції, і водночас – уявлення нагальності настанови розглядати категорії аспектуальності та виду, не втискуючи їх лише у вузькі рамки так званої “чистовидової” парності, на спрощуючи реального стану речей, і не абстрагуючись у процесі аспектуального аналізу дієслова від неоднорідного щодо аспектуальної специфіки лексико-семантичного спектра дієслівної лексики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стійка наукова зацікавленість проблемами виду й аспектуальності спричинила виокремлення функційно-граматичної парадигми – аспектології. Особливо зросла увага лінгвістів до питань теорії виду в 90-х роках ХХ ст. У 1994 році започатковано роботу Міжнародного аспектологічного семінару на філологічному факультеті Московського державного університету імені Михайла Ломоносова. Упродовж п'ятнадцяти років його функціонування проведено близько ста засідань, де заслухано й обговорено доповіді російських і зарубіжних аспектологів, значну частину яких опублікував спеціалізований часопис «Труды аспектологического семинара филологического факультета МГУ». Певним підсумком аспектологічних пошуків стала Міжнародна конференція з типології виду (Москва, 1997 р.). У цей самий період під керівництвом одного з провідних славістів, краківського професора С. Кароляка регулярно проходять засідання європейського колоквиуму «Семантика і структура слов'янського виду» (1995, 1996, 1998 рр. – Краків, 1997 р. – Скоп'є, 1999 р. – Новгород, 2001 р. – Гамбург). З огляду на вагоме місце проблем виду в сучасних мовознавчих дослідженнях у складі граматичної комісії Міжнародного комітету славістів виокремлено аспектологічну підкомісію.

Однак, попри пильну увагу до виду й аспектуальності, давню традицію, величезний доробок цілої когорти аспектологів, проблема адекватного опису слов'янського виду не втратила гостроти й актуальності. Це констатували відповіді тридцяти п'яти лінгвістів із тринадцяти країн світу на анкету аспектологічного семінару філологічного факультету Московського державного університету імені Михайла Ломоносова. З-поміж найважливіших завдань, на думку авторитетних мовознавців, основне – створення динамічної моделі аспекту, що враховує чинники всіх мовних рівнів і передбачає передусім вивчення взаємодії лексичного й видового значень, ролі контексту для опису виду, зв'язку виду з універсальним набором акціональних значень, репертуару часткововидових функцій. До завдань методологічного характеру належать перехід від опису до пояснення, удосконалення термінології, розроблення метамови та глибше визначення поняття «вид» [4, с. 126]. Задекларовані проблеми актуальні як для слов'янської загалом, так і для української аспектології зокрема.

Сучасні аспектологічні студії уможливлені міцним теоретичним підґрунтям, закладеним у працях, присвячених видові й аспектуальності як на матеріалі української, так і інших мов, оскільки, на думку багатьох дослідників, аспект є універсальною категорією, що має різні ідіотетнічні реалізації. Це праці українських (В. Русанівського, І. Вихованця, А. Грищенко, К. Городенської, А. Загнітка, С. Соколової, О. Бондаря,

В. Барчука та ін.), російських (В. Виноградова, Ю. Маслова, О. Бондарка, М. Шелякіна, Н. Авілової, М. Гловинської, Анни Залізник, А. Ломова, О. Падучевої, В. Плуґяна, О. Петрухіної, Є. Реферовської, Н. Слюсаревої, С. Татевосова, О. Шмельова та ін.), а також західноєвропейських і американських (А. Барентсена, В. Броя, З. Вендлера, Г. Гійома, М. Гіро-Вебер, Дж. Грубора, Б. Комрі, Ф. Леманна, Х. Р. Меліга, І. Польдауфа, В. Порцига, Н. Б. Теліна, Л. Ясаї та ін.) лінгвістів.

Виклад основного матеріалу. Як зауважив В. Виноградов, «морфологічний механізм категорії виду складніший і різноманітніший, ніж інших категорій дієслова. Але його малюнок німий, невиразний без з'ясування внутрішніх, семантичних основ видових відмінностей» [5, с. 393]. Ця суперечність – одна з причин того, що сучасним аспектологам бракує солідарності в поглядах на семантичний інваріант виду, його категорійний статус, характер видової опозиції.

Анна Залізник відзначає, що «логічно найпростіший спосіб представити семантику видового протиставлення міг би полягати в тому, щоб сформулювати «загальне значення» доконаного виду, «загальне значення» недоконаного виду і показати, чим вони відрізняються, однак «загальне значення» виду, як і будь-якої інваріантної сутності, недоступне для безпосереднього сприйняття і представлене лише у формі варіантів» [6, с. 31]. Питання про наявність формули, яка б дала змогу охопити «загальне значення» видової опозиції, є однією з найбільш широко дискутованих аспектологічних проблем.

Не зупиняючись на докладному огляді всіх інтерпретацій семантики виду, що побутували на різних етапах розвитку видової теорії, зауважимо лише, що в сучасній аспектології найбільш представлені три підходи: традиційний, семантичний і метафоричний.

Традиційний підхід полягає в тому, щоб знайти наймісткіше і найточніше найменування, свого роду ярлик, що уможливило одно- чи двослівне вираження значення кожного з видів [6, с. 33]. Під кутом зору традиційного погляду поширеним є визнання основою видового протиставлення ознаки «межа дії». Це засвідчують чільні праці періоду становлення функційно-категорійної граматики. Порівняємо інтерпретацію видової опозиції в роботах другої половини ХХ ст.: 1) «Під завершеністю розуміють такий момент перебігу дії, вияву динамічної ознаки, коли вона досягає межі, повністю вичерпується у своєму розгортанні, становленні» [7, с. 104]; 2) «Категорія виду охоплює всі дієслова, вона виражає відношення дії до її внутрішньої межі» [8, с. 163]; 3) «Відношення дії до її внутрішньої межі, реалізації, що позначається на її обмеженості – необмеженості, цілісності – нецілісності, стає значенням граматичної категорії виду» [9, с. 163]; 4) «Центром категорії аспектуальності є категорія виду. В ній найбільш повно реалізується протиставлення граничності – неграничності дії, оскільки воно постає тут у чистому вигляді, не ускладнене лексико-семантичними відтінками» [10, с. 113].

У русистичі аналогічний погляд, започаткований В. Виноградовим, відстоює, наприклад, Н. Авілова, визначаючи семантику доконаності як «досягнення внутрішньої абстрактної межі дії» [11, с. 23].

Прихильники другого погляду вважають, що семантична структура категорії виду має підгрунтям дві опозиційні ознаки – цілісність vs нецілісність дії чи стану. Така інтерпретація представлена в працях Ю. Маслова, І. Вихованця, К. Городенської та ін.

Два протилежні погляди намагається «примирити» третій: основою поділу дієслів на протилежні види є наявність vs відсутність у їхній семантиці вказівки на обмеженість цілісної дії, або обмеження границею цілісної дії. Таке трактування зумовлене, очевидно, намаганням подолати суперечність між двома попередніми, але саме є суперечливим. Так, А. Ломов стверджує, що ознаку обмеженості цілісної дії «фіксує лише доконаний вид, який самою формою сигналізує, що дія у своєму розвитку досягла певної «критичної» точки і стала внаслідок цього готовим, цілісним фактом» [12, с. 14]. Водночас дослідник, характеризуючи перфективи на зразок рос. *запелъ, побегзатъ, отмучитъся* тощо, відзначає, що префікси таких дієслів «експліцитно виокремлюючи в дії одну з крайніх точок її розвитку – початкову чи кінцеву, залишають загальні контури дії незамкнутими, точніше кажучи, відповідні

похідні дієслова називають не самі реальні дії, а точки, у яких вони «прив'язані» до описуваної ситуації» [12, с. 26]. Ю. Маслов висловлює думку, що реальною основою, чи семантичним підґрунтям, видової опозиції є протиставлення «досягнення – недосягнення внутрішньої межі дії», але на рівні категорійного значення, з урахуванням усіх основних типів уживання в мовленні, аспектуальна оцінка, яку виражають протилежні види, повинна бути сформульована як протиставлення «цілісність vs нецілісність» [13, с. 34–35]. Аналогічний компроміс спостерігаємо і в поглядах О. Бондарка та М. Шелякіна. Так, на думку О. Бондарка, «в починальних дієслів значення обмеженості границею стосується не дії загалом, а лише її початкової фази» [14, с. 47]. Певне тяжіння до компромісу властиве й поглядам А. Грищенка та А. Загнітка: порівняймо, приміром, визначення категорії виду як несловозмінної морфологічної категорії, що ґрунтується на протиставленні двох значень: 1) повністю реалізованої, обмеженої граничним виявом, цілісної процесуальної ознаки; 2) неповністю реалізованої, не обмеженої граничним виявом, нецілісної процесуальної ознаки [15, с. 407–408] чи твердження про те, що структуру категорії виду витворюють дві грами (доконаного та недоконаного виду), сильний (маркований) – доконаний вид, компонент якого вже на віртуально-парадигматичному рівні позначений наявністю вираження значення комплексності (цілісності), почасти досягнутої межі дії [16, с. 216].

Хоч і дещо категоричним видається твердження Н. Авілової про те, що «значення цілісності дії зовсім не має координації з лексичною семантикою дієслова» [11, с. 23], все-таки саме визнання основою видової опозиції ознаки «досягнення vs недосягнення межі дії», а не «цілісності vs нецілісності дії» претендує на більш імовірну інтерпретацію семантики виду. Попри те, що названі дві ознаки не виключають одна одну, а взаємопов'язані між собою, не будь-яке досягнення межі певною дією дає підстави кваліфікувати її як цілісну, пор.: *Дощ полив землю* і *Дощ полив, як із відра*. Отже, ознаку межі дії можна вважати більш універсальною, всеохопною. З огляду на це потрібно особливо наголосити на чіткому розрізненні понять «межа дії» та «внутрішня межа дії (границя, термін)». Щодо досягнення чи недосягнення будь-якої межі протиставлені всі дієслова доконаного виду всім дієсловам недоконаного виду незалежно від їхньої корелятивності. У цьому виявлена граматична сутність категорії виду. Стосовно ж термінативної межі, або границі, – внутрішньої межі дії, передбаченої самою її природою, опозиціонують лише дієслова – суто видові партнери (традиційні «чистовидові» пари), пор.: *лити – полити* (акціональні партнери, тобто партнери за родами дієслівної дії), напр.: *Дощ полив – і день такий полив'яний* (Л. Костенко) – починальний акціональний підклас vs *Як же хлине дощ, і вже не йде, а ллє* (Г. Квітка-Основ'яненко) // *поливати vs полити* (суто видові партнери), напр.: *По широких вулицях котилися хмари пилюги, щоб прибити порох, майдан перед шахським палацом цілий день поливали водою* (П. Загребельний) vs *Вони полили стіни смолою, замкнули всі двері* (С. Скляренко).

Тому не зовсім виправдане намагання зводити семантику виду лише до поняття внутрішньої межі дії, оскільки воно слухне лише у разі суто видового партнерства. Термінативна межа, або границя, – це основний, але не єдиний вияв межі дії загалом, або, за визначенням окремих аспектологів, ліміту дії [17, с. 184]. Схарактеризована особливість і є підґрунтям граматичної свосвідності виду: «Будь-якому дієслову притаманна категорія виду. Але ж не всі дієслова мають форми обох видів» [18, с. 438].

Семантичні інтерпретації інваріантної семантики виду здебільшого акцентують увагу на вираженні опозиції наявного та нового позамовного стану речей. Це протиставлення «наявна ситуація – виникнення нової ситуації» О. Бондарка [19, с. 138] «одна ситуація – зміна ситуацій» (т. з. «формула Барентсена – Шатуновського») [6, с. 33], «ситуація, що триває в часі, – виникнення нового стану» О. Падучевої [20, с. 90], «початок існування – існування в кожний із низки послідовних моментів» М. Гловінської [21, с. 107] тощо.

Найбільш яскраві асоціативні інтерпретації семантичної сутності виду – метафора святкового параду О. Ісаченка, метафора годинника Г. Золотової, кінематографічна метафора Анни Залізняка.

«Виражаючи процес за допомогою форм недоконаного виду, – зауважує О. Ісаченко, – мовець нібито перебуває в потоці самого процесу. Він не бачить ні його початку, ні його кінця, і, отже, не може виразити цей процес як зімкнуту, цілісну подію. Погляд мовця можна тут порівняти з кутом зору учасника першотравневого параду. Цей учасник рухається з натовпом, він не бачить ні початку, ні кінця процесії. Виражаючи ж процес формами доконаного виду..., мовець стоїть поза процесом, позначеним дієслівною формою: отже, він охоплює поглядом процес як єдине ціле. Погляд мовця в цьому разі нагадує погляд осіб, що стоять під час першотравневого параду на трибуні: вони бачать і початок, і кінець процесії, а тому парад справляє на них цілісне враження» [22, с. 132–133].

Оригінальну метафоричну інтерпретацію видової семантики пропонує Г. Золотова: доконаний вид означає, що погляд мовця перетинає лінію процесу перпендикулярно, фіксуючи «вихоплений» свідомістю стан справ: або вичерпаний (*побудував будинок, знайшов, зник*), або такий, що триває (*постарів, підріс*), або дію, яку витісняє, змінює інша дія на тій самій лінії часу (*повернув ключ, відчинив двері, вийшов*). В останньому випадку, аористивному, «погляд» можна порівняти із хвилиною стрілкою, яка фіксує перетин кругообігу часу рисочками на циферблаті, нібито не помічаючи проміжку, хоч реально процес руху й відбувається між рисочками» [23, с. 26].

Анна Залізняк, пропонуючи кінематографічну метафору, зауважує, що «доконаний вид з'являється тоді, коли фрагмент «фільму», що зображує певний епізод, містить хоча б один монтажний стик» [6, с. 35].

У сучасній аспектології паралельно побутують різні, часто діаметрально протилежні погляди і на характер видового партнерства (видової пари): «Співвідносні парні форми доконаного і недоконаного виду – за відсутності відмінностей у лексичних значеннях – є формами того самого дієслова», – цю думку В. Виноградова [5, с. 410], поділяє В. Русанівський: «Під кутом зору формально-граматичним категорія виду ґрунтується на взаємному протиставленні форм доконаного і недоконаного виду в межах однієї дієслівної лексеми» [18, с. 217]. Визнання членів видових пар формами однієї лексеми фіксуємо в роботах російських аспектологів О. Земської, І. Мучника, О. Тихонова та ін. Протилежне твердження висловлює І. Вихованець: «Грамеми виду являють собою водночас різні лексеми» [24, с. 103]. Аналогічну позицію представлено в русистиці в працях Н. Авілової, П. Кузнецова, В. Сидорова, Н. Янко-Триницької та ін.

Побутує і об'єднаний підхід, породжений визнанням членів імперфективних видових пар формами одного слова, а перфективних – різними словами. Його прихильниками в лінгвоукраїністиці є К. Городенська та А. Загнітко, у російському мовознавстві – О. Бондарко, О. Ісаченко, Ю. Маслов та ін. Відповідно до того чи того підходу категорію виду трактують як словозмінну, класифікаційну чи категорію змішаного типу: частково словозмінну (у галузі імперфективації), частково класифікаційну (у царині перфективації).

Деякою нетрадиційністю відзначена класифікація морфологічних категорій О. Бондарка, у якій за ознакою корелятивності їх розподілено на послідовно корелятивні, непослідовно корелятивні та некорелятивні. Категорію виду зараховано до категорій непослідовно корелятивних, яким притаманне посднання корелятивності з некорелятивністю, поширення неспіввідносних утворень, високий ступінь залежності видової характеристики від специфіки лексичного значення [19, с. 84]. Ця кваліфікаційна ознака ґрунтується на протиставленні імперфективації, якій властива граматична регулярна корелятивність форм одного слова, та перфективації з її відкритістю для граматичної нерегулярності видових опозицій, співвіднесеністю значенневих варіантів лексеми недоконаного виду з різнопрефіксними відповідниками доконаного виду тощо.

Категоричне розмежування двох видотворчих процесів віддзеркалює й українська лексикографічна практика. Так, в одинадцятитомному «Словнику української мови» імперфективні пари вміщено в одній словниковій статті, що дає підстави вважати їхні члени формами однієї лексеми; а члени перфективних пар подано в різних словникових статтях

без будь-яких указівок на їхню видову співвіднесеність, тобто кожне з них визнано одновидовим дієсловом. Лише незначна частина перфективованих дієслів (моносемічних, серед яких більшість – іншомовного походження) мають позначку «док. до ...», тим самим зроблено покликання на відповідну словникову статтю, що містить тлумачення значення дієслова недоконаного виду. Це засвідчує визнання членів такого типу видових пар різними словами попри їхню семантичну тотожність. Що ж не дає змоги об'єднати їх в одну статтю, тобто визнати формами одного слова? На думку лексикографів, фактор полісемії: «Словникарі, аналізуючи і зіставляючи лексичний матеріал, приходять до висновку, що в багатьох випадках непрефіксоване і префіксоване дієслова є видовою парою без будь-якої відмінності в семантиці. Це, звичайно, однозначні лексеми, до яких часто належать дієслова іншомовного походження. Деякі багатозначні префіксовані дієслова співвідносяться з непрефіксованими, але тут зв'язки дещо складніші» [25, с. 21]. Складність таких зв'язків полягає в тому, що багатозначне безпрефіксоване дієслово не в усіх своїх значеннях співвіднесене за видом із відповідним префіксованим.

Переконливою ілюстрацією цієї думки слугує, приміром, дієслово *різати* із значенням агентивного подієспрямованого процесу. Зважаючи на те, що події, досягнуті внаслідок його здійснення, позначають перфективи з п'ятьма різними префіксами (*роз-, пере-, по-, на-, від-*), доцільно виокремити п'ять різних видових пар:

1) *різати* (дія) «чим-небудь, переважно гострим, розділяти щось на частини» vs *розрізати* (подія): – *Може, розрізати?* – *питаю я, знайшовши потрібне місце, та просовую книжку між сторінками зошита. – Ріж. Одним ударом я розрубую міліцейську ливну...* (В. Діброва);

2) *різати* (дія) «ріжучи, розділяти навпіл, на частини» vs *перерізати* (подія): *Лаву перерізували – незручно Довгу річ було їм волокти, Хоч ту лаву батько власноручно Сам зробив – і бильця, і шпунти. І коли грабіжники-пігмеї Коїли те варварство страшне – Мати впала з розпачу на неї Й закричала: «Ріжте і мене!»* (І. Гнатюк);

3) *різати* (дія) «чим-небудь, переважно гострим, подрібнювати щось» vs *порізати* (подія): *Часто, щоб не кусати сухенького крайця, Василь різав ним хліб на невеличкі шматочки* (Панас Мирний) vs – *Дурний! Хіба ж так ховають баранину!.. Ти б її порізав на шматочки та гарненько намочив у ночовках, то б я тобі борцику зварила* (О. Стороженко);

4) *різати* (дія) «поділяти що-небудь на частини, шматки або відділяти яку-небудь кількість частин, шматків від чогось різальним інструментом» vs *нарізати* (подія): *Овочі нарізають механічним способом або вручну середнім або малим ножем кухарської трійки. Овочі можна різати (просте й фігурне нарізання), сікти, стругати, обточувати ножем, вирізати виїмками і карбувати* (Із часопису); vs *Коли спік перший хліб, то нарізав тоненькими кусниками, як торт, і повільно їв і їв, розжовуючи вкрай* (В. Барка);

5) *різати* (дія) «чим-небудь, переважно гострим, відокремлювати частину від цілого» vs *відрізати* (подія): – *Ну, коли вона не хоче різок, – обіззався прикажчик, – так замість того звелить одрізати їй косу!* – *Косу – ридуючи скрикнула Галя. – За віщо ж косу мені різати? Хіба я повія?* (А. Кашенко).

Унаслідок пропозиційного зсуву – елімінації прямого додатка перехідне дієслово *різати* набуває ознак псевдонеперехідного, або дієслова з нульовою перехідністю, що зумовлює його перекатегоризацію з парновидового значення в непарновидове, напр.: – *Там уже ксьондзи та єзуїти володіють світом: в ім'я Христове ріжуть, палять, меч і вогонь пройшов через весь край!* (Л. Старицька-Черняхівська). Як активітив *різати* втрачає можливість суто видового партнерства,

До непарновидових належать і кілька значенневих варіантів *різати*, що виражають інтенсивний перебіг процесів, напр.: «різко, інтенсивно дути (про вітер)»: *Навколо ні душі. Вітер не дме, а різє* (У. Самчук).

До непарних за видом належать і значення, що виражають каузацію больових відчуттів:

1) «врізатися в тіло, терти його, спричиняючи різкий біль»: *Роса пече босі ноги, скринька різє плече...* (С. Васильченко);

2) «викликати різкий біль, больові відчуття»: *Нас більше сонце не палило. Не **різав** ніг сухий пісок* (О. Олесь); – *Славку, очі болять, **ріже** повіки. – Це я винен, Ліночко* (О. Бердник);

3) «неприємно діяти на органи чуттів своєю незвичною яскравістю, різкістю, негармонійним звучанням тощо»: *В кімнаті тхнули прілі сигарети, І **різав** носа неприємний дух* (В. Симоненко).

Але схарактеризоване явище не є прерогативою перфективації, воно досить поширене і серед багатозначних дієслів – імперфективних видових партнерів. Так, наприклад, із дванадцяти зафіксованих в одинадцятитомному «Словнику української мови» семантем видових партнерів *перебирати* – *перебрати* лише вісім співвідносні за видом (зважаючи на громіздкість ілюстрацій, наводимо приклад лише одного з них): «розбираючи, беручи в руки одне за одним, переглядати все або багато чого-небудь»: *Після вечері Онися одчинила здорову скриню... й почала **перебирати** та складати сорочки, наволочки, простирадла, сувої полотна, привезені од матері...* (І. Нечуй-Левицький) vs *Учора вона **перебрала** усі патери, що zostалися після покійного, і нічого не знайшла* (Панас Мирний).

Двос значень дієслова *перебирати* та одне значення дієслова *перебрати* кваліфіковано як одновидові, що підтверджують відповідні ремарки: «тільки недок.» чи «тільки док.»:

1) лише *перебирати* «робити якісь одноманітні, однакові рухи чим-небудь»: *Надимався – щоки, мов пузирі, пітнів, **перебирав** губами, але нічого не можна було зрозуміти* (Я. Баш);

2) лише *перебирати* «виявляти розбірливість у чомусь, бути вередливим, поводити себе капризно»: [Наталка:] *Не рівняйте мене, пане виборний, з городянками: я не вередую і не **перебираю** женихами* (І. Котляревський);

3) лише *перебрати* «беручи поступово, в декілька прийомів, забрати все або велику кількість чого-небудь»: *Котрий же з тих сержантів його суперник?.. Мабуть, отой циганкуватий, що з газиком до робкоопу щотижня підскакує якраз за гуталіном – весь гуталін **перебрав*** (О. Гончар).

Відсутність речення-ілюстрації з дієсловом недоконаного виду в значенні «брати зайве, більше, ніж треба; випивати понад міру, дуже багато хмільного» попри відсутність ремарки «тільки док.» дає підстави для сумнівів щодо його корелятивності, пор.: *...сам качає, сам наливає, тому здачу дає, з тим жартом перекинеться, а на іншого оком уже накинув, чи не **перебрав**, чи не пора тобі, друже, закруглятись?* (О. Гончар).

Факти видової гетерогенності полісемічного дієслова, звичайно ж, не залишилися поза увагою мовознавців. У лінгвоукраїністиці деякі з них принагідно розглянуто в дослідженнях В. Русанівського, А. Грищенка, К. Городенської, С. Соколової та ін., у російському мовознавстві – в працях Н. Авілової, Л. Бикової, Ю. Маслова, П. Соболевої, О. Тихонова та ін. Системність цього явища підтверджують і роботи І. Воскресенської та М. Коробової, присвячені аналізу неповної видової співвідносності багатозначних дієслів сучасної російської мови (на матеріалі імперфективації).

Із позицій об'єктивістського підходу до дослідження виду й аспектуальності загалом та двокомпонентної теорії виду зосібна є підстави кваліфікувати таке явище як як полікатегорійність дієслівної лексики – належність різних семантем (лексико-семантичних та контекстуальних варіантів) до різних аспектуально релевантних класів (категорій): 1) термінативів, або здійсненників, 2) активитивів, або діяльників, 3) стативів, або станівників, 4) евентивів, або подійників, 5) релятивів, або відносників) [26, с. 72–86].

Це уможлиблює констатацію того, що обидва видотворчі процеси міцно пов'язані зі своїм лексичним підґрунтям, тому навряд чи є достатні підстави для категоричного розмежування словозмінного й словотвірного компонентів видотворення на ґрунті протиставлення імперфективації та перфективації. Однак слід відзначити, що перфективація має дещо складніший характер корелятивності, оскільки безпрефіксне полісемічне дієслово недоконаного виду, як ми переконалися вище, нерідко відкрите не лише для поєднання співвідносних і несіввідносних щодо виду значень, а й для кореляції з різнопредфіксними видовими партнерами доконаного виду, пор. також: *в'язати* –

зв'язати (руки), *в'язати* – *зав'язати* (вузол), *в'язати* – *прив'язати* (коня), *в'язати* – *пов'язати* (хустку). Водночас дієслово доконаного виду в одних значеннях співвідносне лише з суфіксальним корелятом, в інших – як із суфіксальним, так і з префіксальним, тобто функціонує паралельно і як імперфективний, і як перфективний видовий партнер, пор.: *в'язати* – *зв'язати* (рукавички) і *в'язати* – *зв'язати* – *зв'язувати* (руки). Але навіть такі факти, на нашу думку, швидше засвідчують специфіку перфективації, аніж дають підстави для категоричного протиставлення двох видотворчих процесів. Як видотворчі прийоми, і перфективація, й імперфективація – продовження старих словотворчих прийомів, але перфективація, по-перше, має ширший репертуар видотворчих засобів, а по-друге, ними є префікси, яким полісемія притаманна більшою мірою, ніж суфіксам, чим зумовлено й міцніший зв'язок із лексичним матеріалом.

Системність фактів гетерогенності т.з. «видової дистрибуції» (А. Ломов), що охоплює й поєднання в одній полісемічній лексемі корелятивних і некорелятивних щодо виду значень, і суміщення семантем, які мають різнопрефіксні відповідники, і здатність дієслова в одному значенні бути перфективним видовим партнером, у другому – імперфективним, у третьому – перфективним та імперфективним водночас, і комбінований вияв названих вище особливостей, уможлиблює розгляд категорії виду як такої, що має проєкцію не на дієслівну лексему загалом, а на кожну, окремо взятую її семантему.

Характеризуючи видові особливості полісемічних дієслів, Н. Авілова стверджує: «Видову пару утворено тут співвіднесенням не дієслів, а різних значень первісного дієслова з префіксальними дієсловами» [11, 33], – додаючи в іншому місці: «Очевидно, що в процесі імперфективації префіксального дієслова видова пара також може бути сформована співвіднесенням не цілих дієслів, а їхніх окремих значень» [11, с. 36]. «Видові пари, – пише Д. Шмельов, – це, по суті, не пари дієслів як такі, а лише пари дієслів у певних значеннях» [27, с. 143]. А. Ломов зауважує, що на противагу категоріям часу й відмінка, які, зорієнтовані на слово загалом, залишаються нейтральними щодо його семантичної неоднорідності, «для виду далеко не байдужа багатозначність слів, оскільки він зорієнтований передовсім на «складники» слова – його лексико-семантичні варіанти, які є єдино реальними репрезентантами слова у функціональному аспекті мови» [28, с. 17]. С. Соколова, окреслюючи межі граничної семантики, стверджує, що, окрім усіх перфективів, граничність притаманна й частині імперфективів, точніше їхнім лексико-семантичним варіантам, оскільки в різних значеннях дієслово може виявляти неоднакове відношення до граничності, а отже, до формування видових пар [29, с. 111].

З огляду на описані особливості категорії виду П. Соболева наголошує на потребі розмежування морфологічних категорій на підставі того, що одні з них обслуговують слова, а інші – лексико-семантичні варіанти слів [30, с. 48].

Висновки. Усе сказане вище дає підстави сформулювати окремі положення щодо інваріанта видової семантики, статусу категорії виду та характеру видової опозиції.

1. Найбільшою мірою претендує на інваріант видової семантики універсальна ознака «досягнення vs недосягнення межі процесу» (процес уживаємо у широкому сенсі «процесуальна ознака», що охоплює дію, подію, процес (у вузькому сенсі), стан, реляції (відношення, властивості, ознаки тощо).

2. Вид не належить однозначно ні до словозмінних, ні до класифікаційних категорій. Із позицій традиційного поділу він має лише репрезентації, співвідносні з відповідними їхніми виявами. Обслуговуючи не дієслівну лексему загалом, а кожний її лексико-семантичний варіант зосібна, вид є категорією особливого, змішаного, а точніше – конгломераційного типу (конгломерація – (лат. *conglomeratio* «нагромадження») – з'єднання в одне ціле окремих предметів, під час якого вони зберігають свої риси й властивості), що передбачає поєднання словозмінних і класифікаційних виявів у межах однієї полісемічної лексеми.

3. Видова корелятивність vs некорелятивність – прерогатива семанти (лексико-семантичного варіанта). За умови аспектуальної однорідності всіх семантем вона слугує

характеристикою лексеми. У разі неоднорідності аспектуальної семантики суто видовим партнерством (видовою парністю) охоплені лише термінативні (граничні) семантими, інтермінативні ж залишаються поза суто видовою корелятивністю, репрезентуючи на внутрішньолексемному рівні відповідні семантичні групи дієслів *imperfektiva tantum* чи *perfektiva tantum*. Без аспектологічного аналізу семантичної структури дієслова неможливо безпелаяційно й однозначно кваліфікувати його як корелятивне чи некорелятивне щодо виду.

За умови неоднорідності т. з. «видової дистрибуції» репрезентація графем виду різними лексемами не викликає сумнівів. А повний паралелізм усіх словозначень суто видових партнерів (здебільшого йдеться про імперфективацію), засвідчує лише те, що вони семантично наближені до словоформ того самого слова. Численні факти порушення регулярності процесу видотворення, як перфективації, так й імперфективації, спричинені здебільшого опором лексичного матеріалу. Словотвірна природа видотворчих засобів, дериваційні відношення між видовими партнерами, некорелятивність семантики цілих дієслівних класів – усе це унеможлиблює кваліфікацію видових партнерів як форм одного слова.

Перспективними бачимо подальші дослідження аспектуальної специфіки українського дієслова, визначальної для теоретичного розв'язання проблеми видового інваріанта, категорійного статусу виду та характеру видової опозиції, що неодмінно пов'язані із виявленням конкретної специфіки видової поведінки дієслів з огляду на різні чинники впливу: парадигматику, синтагматику, прагматику, епідигматику.

Список використаної літератури

1. Карпунин С. А. Семантика русского глагольного вида : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. А. Карпунин. – Самара, 2008. – 31 с.
2. Плунгян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук. – М., 1998. – 48 с.
3. Шатуновский И. Б. Проблемы русского вида / И. Б. Шатуновский. – М. : Языки славянских культур, 2009. – 590 с.
4. Ответы на анкету аспектологического семинара филологического факультета МГУ имени М. В. Ломоносова / [Черткова М. Ю., Плунгян В. А., Рябчиков А. А., Кузнецов Д. О.] // Вопросы языкознания. – 1997. – № 3. – С. 125–136.
5. Виноградов В. В. Русский язык : Грамматическое учение о слове : учеб. пособие для вузов. – [3-е изд., испр.]. – М. : Высшая школа, 1986. – 640 с.
6. Зализняк Анна А. Введение в русскую аспектологию / Анна А. Зализняк, А. Д. Шмелев. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 226 с. – (Studia Philologica).
7. Вихованець І. Р. Граматика української мови / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Грищенко А. П. – К. : Радянська школа, 1982. – 208 с.
8. Жовтобрюх М. А. Українська літературна мова / М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1984. – 255 с.
9. Леонова М. В. Сучасна українська мова : морфологія / М. В. Леонова. – К. : Вища школа, 1983. – 264 с.
10. Русановский В. М. Глагольные категории / В. М. Русановский // Украинская грамматика / [Русановский В. М., Жовтобрюх М. А., Городенская Е. Г., Грищенко А. А. ; отв. ред. В. М. Русановский]. – К. : Наук. думка, 1986. – С. 85–123.
11. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
12. Ломов А. М. Аспектуальные категории русского языка и их функциональные связи : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.01. „Русский язык” / А. М. Ломов. – Воронеж, 1977. – 42 с.
13. Маслов Ю. С. Избранные труды : Аспектология. Общее языкознание / Ю. С. Маслов. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 840 с.
14. Бондарко А. В. Функциональная грамматика / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1984. – 136 с.
15. Грищенко А. П. Дієслово / А. П. Грищенко // Сучасна українська літературна мова / [за заг. ред. А. П. Грищенка]. – К. : Вища школа, 1997. – С. 403–446.
16. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія : [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
17. Серенсен Х. Вид и время в славянских языках. Отрывок / Х. Серенсен // Вопросы глагольного вида : сборник / [сост. сб., редакция, вст. статья и прим. проф. Ю. С. Маслова]. – М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. – С. 184–196.
18. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1971. – 315 с.
19. Бондарко А. В. Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. – Л. : Наука, 1976. – 255 с.

20. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Школа „Языки русской культуры”, 1996. – 463 с.
21. Гловинская М. Я. Семантические типы видовых противопоставлений русского глагола / М. Я. Гловинская. – М. : Наука, 1982. – 155 с.
22. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким : морфология II / А. В. Исаченко. – Братислава : Изд-во Словацкой АН, 1960. – 579 с.
23. Золотова Г. А. Категории времени и вида с точки зрения текста / Г. А. Золотова // Вопросы языкознания. – 2002. – № 3. – С. 8–29.
24. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
25. Назарова І. С. Лексикографічна розробка українського дієслова (про деякі дієслівні категорії) : дис. ... канд. філол. наук : 661 / І. С. Назарова. – К., 1969. – 258 с.
26. Калько М. І. Аспектуальність : категоризація, класифікація і репрезентація в сучасній українській літературній мові : [монографія] / М. І. Калько. – Вид. 2-ге переробл. й доповн. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю., 2008. – 488 с.
27. Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика / Д. Н. Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.
28. Ломов А. М. Аспектуальная характеристика действия и ее типы / А. М. Ломов // Вопросы русской аспектологии / [отв. ред. М. А. Шелякин]. – Тарту : Изд-во Тартусского ун-та, 1977. – С. 64–89.
29. Соколова С. О. Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові / С. О. Соколова. – К. : Наук. думка, 2003. – 284 с.
30. Соболева П. А. Дефективность парадигмы и семантическое тождество слова / П. А. Соболева // Вопросы языкознания. – 1979. – № 2. – С. 37–48.

References

1. Karpuhin, S. A. (2008). Semantics Russian verb aspect. Thesis of Doctor. Philology 10.02.01 «Russian languages». Samara (in Russ.)
2. Plungian, V. A. (1998). Grammatical categories and their analogs and alternates. Thesis of Doctor. Philology 10.02.19 «General linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics». Moscow (in Russ.)
3. Shatunovskiy, I. B. (2009). *Problems of the Russian aspect*. Moscow: Languages of Slavic cultures (in Russ.)
4. Chertkova, M. Yu., Plungyan, V. A., Ryabchikov, A. A. & Kuznetsov D. O. (1997). Answers to the questionnaire of the aspectological seminar of the philological department of the Moscow State University named after M. V. Lomonosov. *Voprosy yazykoznaniiya. (Questions of linguistics)*. 3, 125–136. (in Russ.)
5. Vinogradov, V. V. (1986). *Russian language: The grammatical doctrine of the word*. Moscow: Higher school (in Russ.)
6. Zaliznyak, Anna A. & Shmelev, A. D. (2000). *Introduction to Russian Aspectology*. Moscow: Languages Russian culture (in Russ.)
7. Vykhoanets, I. R., Gorodenska, K. G. & Grishchenko, A. P. (1982). *Grammar of the Ukrainian language*. Kyiv: Soviet school (in Ukr.)
8. Zhovtobryuh, M. A. (1984). *Ukrainian Literary Language*. Kyiv: Scientific Thought (in Ukr.)
9. Leonova, M. V. (1983). *Modern Ukrainian Language: Morphology*. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
10. Rusanovsky, V. M. (1986). *Verb categories*. In Ukrainian grammar. Kyiv: Scientific Thought (in Ukr.)
11. Avilova, N. S. (1976). *Aspect verb and semantics of the verbal word*. Moscow: Science (in Russ.)
12. Lomov, A. M. (1977). *Aspectual categories of the Russian language and their functional connections*. Thesis of Doctor. Philology 10.02.01 «Russian languages». Voronezh (in Russ.)
13. Maslov, Yu. S. (2004). *Selected Works: Aspectology. General linguistics*. Moscow: Languages of Slavic cultures (in Russ.)
14. Bondarko, A. V. (1984). *Functional Grammar*. Leningrad: Science (in Russ.)
15. Grishchenko, A. P. (1997). *The verb*. In Modern Ukrainian Literary Language. Kyiv: Higher school (in Ukr.)
16. Zahnitko, A. P. (1996). *Theoretical Ukrainian grammar. Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukr.)
17. Serensen, H. (1962). *Aspect and time in Slavic languages. Excerpt*. In Questions verbal aspect. Moscow: Foreign Literature Publishing House (in Russ.)
18. Rusanivskiy, V. M. (1971). *The structure of Ukrainian verbs*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
19. Bondarko, A. V. (1976). *Theory of morphological categories*. Leningrad: Science (in Russ.)
20. Paducheva, E. V. (1996). *Semantic study. The semantics of the time and aspect in the Russian language. The semantics of the narrative*. Moscow: The school «Russian Culture Languages» (in Russ.)
21. Glovinskaya, M. Ya. (1982). *Semantic types aspect of specific oppositions of the Russian verb*. Moscow: Science (in Russ.)
22. Isachenko, A. V. (1960). *Grammatical system of Russian language in comparison with Slovak: Morphology II*. Bratislava: Slovak Academy of Sciences Publishing House (in Russ.)
23. Zolotova, G. A. (2002). Categories time and aspect in terms of the text. *Voprosy yazykoznaniiya. (Questions of linguistics)*. 3, 8–29. (in Russ.)
24. Vihovanets, I. R. (1988). *Parts of speech in the semantic and grammatical aspect*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
25. Nazarova, I. S. (1969). *Lexicographic development of the Ukrainian verb (about some verbal categories): dissertation candidat philological sciences*. Kyiv (in Ukr.)

26. Kalko, M. I. (2013) *Aspektuality: categorization, classification and representation in modern Ukrainian literary language*. Cherkasy: Publisher Chabanenko Yu. (in Ukr.)
27. Shmelev, D. N. (1977). *Modern Russian language*. Lexica. Moscow: Enlightenment (in Russ.)
28. Lomov, A. M. (1977). *Aspectual characteristic of the action and its types* In Questions of Russian aspectology. Tartu: Tartu University Press (in Russ.)
29. Sokolova, S. O. (2003). *Prefixal word formation of verbs in modern Ukrainian language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
30. Soboleva, P. A. (1979). Paradigm Defectiveness and Semantic Identity of the Word. *Voprosy yazykoznaniiya. (Questions of linguistics)*. 2, 37–48. (in Russ.)

KALKO Mykola Ivanovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: mkalko@ukr.net

**CATEGORY ASPECT: INVARIANT PROBLEM ASPECTS,
STATUS AND CHARACTER OF THE ASPECTS OPPOSITION**

Abstract. Introduction. *The article presents one of the Ukrainian verb facets, that of the close connection between the implicit and explicit components of the dynamic multi-level aspectology category, that is the decisive influence of the aspectual-relevant class incorporating the verb lexeme, on the verb aspect peculiarities. The chief approach to the description of aspectuality regarded by Lyons as objectivist had been created by Maslov and Wendler in the mid 20th century being later established by the aspectuality studies of the late 20th- early 21st century, in the so called “binary” aspect theory. It proves the necessity of applying aspectual analysis for the whole number of meanings and all contexts of the verb since aspectual classes (lexical component of aspectuality) and the category of aspect (grammatical component of aspectuality) are not aimed at a verbal lexeme in general but at each lexical-semantic variant of the lexeme. Ignoring this factor, in our opinion, results in cute polemics over numerous aspectual issues which originated through the attempts to force the aspect into rigid category framework, beyond the influence of various triggers on the aspectual significance of the verb.*

Purpose. *Through all this, the article is aimed at applying the objectivist approach to describing the verbal aspect that enables, with the appropriate research instrumental means, to create a real and detailed, though not schematic, aspectual “picture” of a poly-semantic verbal lexeme. Purpose of the article specification of the invariant of the aspects semantics, categorical status of the verbal form in the grammatical system of modern Ukrainian language.*

Methods. *Integrated aspect diagnostics as integration methodology, which involves the purposeful use of logical, component, word-forming, oppositional and distributive analysis, selection of the corps of fragments discourse.*

Results. *The aspect not belong to the word changes, nor to the classification categories. From the positions of the traditional division he has only representations, correlated with their manifestation. The aspects is a category of special, mixed, or rather, conglomeration type. Through all this, the article is aimed at applying the objectivist approach to describing the verbal aspect that enables, with the appropriate research instrumental means, to create a real and detailed, though not schematic, aspectual “picture” of a poly-semantic verbal lexeme.*

Originality. *Objectivist approach to aspectuality category in the Ukrainian is most generally outlined that proves the necessity for further linguistic investigation of coordinating grammar and vocabulary in the realm of the Ukrainian verb. That is just the problem of connection of the aspectual behavior in verbs to the peculiarities of their lexical meaning, and, eventually, to the evidently specified extralingual situations that appears to stay under consideration.*

Conclusion. *Aspectual studies being generally orientated in an objectivist way, together with the immediate consideration of the aspect influencing the grammatically specified lexical phenomena, like the aspectual regarded verbal classes, are new to the Ukrainian lingual studies, though quite natural in the process of investigating formal grammatical and functioning grammatical traits of the Ukrainian verbal aspect. Analysis the aspect associated with the discovery of a specific specificity of the species behavior of the verbs in view of various factors of influence: paradigm, syntagmatics, pragmatics.*

Key words: *aspect; aspectuality; aspectuality class; aspectual behavior; aspectual multi category structure; correlative asymmetry.*

*Надійшла до редакції 18.09.18
Прийнято до друку 12.10.18*